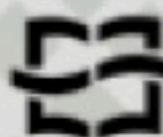

TOPLUMUN İNŞASINDA
Kur'an ve Sünnet

EDİTÖR : DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

 EFEAKADEMI
YAYINLARI

TOPLUMUN İNŞASINDA KUR'AN VE SÜNNET

EDİTÖR : DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

17

TOPLUMUN İNŞASINDA
Kur'an ve Sünnet

"Biz bu Kitab'ı sana sırf hakkında
ihtilafa düştükleri şeyi insanlara
açıklayasın ve iman eden bir topluma da
hidayet ve rahmet olsun diye indirdik."

(En-Nahl 16/64)

EDİTÖR : DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

 EFEAKADEMI
YAYINLARI

TOPLUMUN İNŞASINDA KUR'AN VE SÜNNET

Yayına Hazırlayan
Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR

Editör Kurulu
Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR
Doç. Dr. Adnan ARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Vedat YETKİN

TOPLUMUN İNŞASINDA KUR'AN VE SÜNNET

Editör : Lokman BEDİR

ORCID (0000-0002-0897-6900)

ISBN 978-625-6600-54-6
E-ISBN 978-625-6600-55-3
1. Baskı Ekim 2023

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

Kütüphane Kartı

TOPLUMUN İNŞASINDA KUR'AN VE SÜNNET
BEDİR, Lokman
1. Basım 454 s., 160 x 235 mm. Kaynakça var, Dizin yok.
Türü : Özgün Bilimsel Kitap

Dizgi / Design
Kapak Tasarım / Cover Design

İsa Burak GÜNGÖR
(burakgungor@efeakademi.com)
Gamze DUMLU
(gamzedumlu.2710@gmail.com)

Sertifika No / Certificate No

49168

Matbaa Sertifika No
/ Printing Certificate No

49168

Efe Akademik Yayıncılık
/ Efe Akademik Publishing

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak
Büyük Milas Han No: 24/125
Fatih/ İSTANBUL
0212 520 52 00 - www.efeakademi.com

Efe Akademik Yayıncılık
Matbaa Adres:
/ Efe Akademik Publishing
Printing Adres:

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak
Büyük Milas Han No: 24/125
Fatih/ İSTANBUL
0212 520 52 00 - www.efeakademi.com

KIRAAT-HADİS İLİŞKİSİNE DAİR ÇALIŞMALAR VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ¹

Eren PİLGİR*

ÖZET

Elinizdeki bu çalışmanın iki temel amacı vardır. Bunlardan ilki Kıraat-Hadis ilişkisine dair kaleme alınan Türkçe, Arapça ve İngilizce metinleri inceleyerek adı geçen ilişkinin varlığı, mahiyeti ile boyutunu tespit ve takdim etmektir. İkincisi ise bu tespit ve takdim çerçevesinde Kıraat-Hadis İlişkisine dair birtakım soruları gündeme getirmektir. Dolayısıyla mezkûr dillerdeki çalışmalara dair ortaya koyacağımız tespitlerle beraber bir taraftan konunun eksik yanlarının neler olduğuna işaret edilecekken diğer taraftan konu hakkında cevaplandırılması gereken bir dizi sorular gündeme getirilecektir. Temel hedefimiz ise elinizdeki bu çalışmanın Kıraat-Hadis ilişkisinin derinlemesine ele alınmasına öncülük etmesi ve bundan sonraki çalışmalara katkı sağlamasıdır. Mezkûr hedefimiz ayrıca interdisipliner çalışmaların gerekliliğine ve bu çalışmaların farklı disiplinler arasındaki ilişkilerin derinlemesine ele alınarak doğru bir biçimde vazedilmesine vurgu yapmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Hadis, Kıraat-Hadis İlişkisi, Kıraat-Hadis İlişkisine Dair Literatür

---

¹ Kıraat-Hadis ilişkisine katkı sunmasını temenni ettiğim bu tebliğ, konu hakkında hazırladığım kapsamlı bir çalışmanın parçası olarak telakki edilmelidir. Bu vesileyle konuyu kapsamlı bir şekilde ele almamı öneren, bana yol gösteren ve çalışmanın her aşamasında çok değerli katkılar sunan Prof. Dr. Kadir Demirci hocama ve konuyu kendisiyle tartışma fırsatı bulduğum Prof. Dr. Şâdî Hikmet Nâsır'a müteşekkirim. Ayrıca çalışmalarımı bir yıllığına Harvard Üniversitesi'nde devam ettirmemi temin eden kurumum Marmara Üniversitesi'ne ve Tübitak'a vermiş oldukları desteklerden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Kendi araştırmalarına sunduğu imkânları bana da sunarak rahat bir şekilde çalışmalarına odaklanmama destek oldukları için Harvard Üniversitesi'nin tüm yetkililerine şükranlarımı arz ederim.

* Ziyaretçi Araştırmacı, Harvard Üniversitesi Sanat ve Bilim Fakültesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 0000-0002-1077-227X, erenpilgir@fas.harvard.edu.

GİRİŞ

Kıraat ve hadis ilimlerinin nakil esaslı olması itibariyle naklî ilimlerin tedvin sürecine kısaca işaret ederek başlamak yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber'in^(sav) hali hayatında Kur'an'ın anlaşılmasına dair söylediği *sözler*, sergilediği *fiiller* ve *ikrârları* neticesinde İslam'ın ilk yıllarında Kur'an'ı anlamada Müslümanlar arasında herhangi bir problem olmamıştır, denebilir. Fakat söz konusu bu durumun Hz. Muhammed'in^(sav) vefatından sonra bilgisel ve varoluşsal açıdan değiştiğini ifade etmek zorundayız.² Çünkü Kur'an olduğu gibi yerinde dururken onunla muhatap olan insanlar ve o insanların sosyal ortamları ile ilmî birikimleri farklılaşmıştır. Ayrıca Müslümanların Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan birtakım siyasi problemlerle karşı karşıya kalmaları ve bu nedenle ciddi bir güven probleminin yaşanması, Arap olmayan milletlerin Müslüman olması ve dolayısıyla Arapça'nın otantikliğine dair müşküllerin zuhur etmesini beraberinde getirmiştir. Tüm bunları nazarı itibara almak suretiyle Kur'an ile onunla muhatap olan insanlar arasında bir mesafenin ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedenle Türker'in de ifade ettiği üzere, "Müslümanlar, Kur'an ile kendileri arasındaki irtibatın sürekliliğini sağlamak için bütün yönleriyle Kur'an'ı incelemeye ve Hz. Peygamber'in hadislerini tespitte girişmişlerdir ki naklî bilimlerin tedvin süreci bu çalışmalarla başlamıştır."³ Söz konusu tedvin süreci ile beraber hemen her bir dinî disiplin klasiklerini üretmiş⁴ ve terminolojisini yavaş yavaş oluşturmaya başlamıştır. Her ne kadar İslamî ilimler müstakil disiplinler olarak birbirinden ayrılrsa da onların

---

² Bu bağlamda Bedrüddîn ez-Zerkeşi'nin (ö. 794/1392) *el-İcâbe li irâdi mâ İstedrakethü Â'işe ale's-sahâbe* adlı eserine bakılabilir. Adı geçen çalışma Hz. Aîşe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bk. Bünyamin Erul, *H. Aîşe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* (Ankara: Otto Yayınları, 2016).

³ Ömer Türker, *Anlamı Tamamlamak: İslam Düşünce Geleneğinin Anadolu Coğrafyasındaki Bileşenleri* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 14-16. Bu paragraftaki bilgiler daha önce kaleme aldığımız *Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği* adlı makaleden istifade edilerek yazılmıştır. Bk. Eren Pilgir, "Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği", *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 514.

⁴ Türker, *Anlamı Tamamlamak: İslam Düşünce Geleneğinin Anadolu Coğrafyasındaki Bileşenleri*, 111-115.

müstakil disiplin olduktan sonra birbirleri ile olan ilişkileri ve alışverişleri devam etmiştir. Bu ilişki ve alışverişin ne ölçüde ve ne zamana kadar devam ettiğini tespit etmek interdisipliner çalışmayı gerektirdiği için bu tarz çalışmaların gerekliliğine işaret etmek suretiyle konunun akışını sağlamak zaruret kabilindedir.

19. yüzyıl itibariyle zuhur eden yeni alanlar ve uzmanlaşma ihtiyacı, disiplinler arasında ciddi kopuklukların meydana gelmesindeki iki ana neden olarak ele alınabilir.⁵ Uzmanlaşmaya bir de modern dönemde dijitalleşme ile beraber günden güne artan yayınlar eklenince araştırmacıların farklı alanlarda okumalar yapması bir tarafa kendi alanlarındaki yayınların hepsini takip etmesi bile zorlaşmıştır. Alexander Soljenitsin'in; "Acelecilik ve yüzeysellik 20. yüzyılın ruhsal hastalıklarıdır ve bu hastalıkların en çok görüldüğü yer basındır."⁶ sözü kanaatimizce, 19. yüzyıldan itibaren akademi için de geçerlilik arz eder. Zira interdisipliner bir anlayışla yazılmayan çalışmalar zorunlu olarak yüzeysellekle malul olur. Muhtaroglu'nun doktora öğrencisinin kendi konusuna dair bakış açısına atfen yaptığı benzetmesiyle ifade etmek gerekirse interdisipliner çalışmalar yapmayan birinin durumu "...ise elinde sadece çekiç olup da her şeyi çivi olarak gören kişinin sıığına benzer."⁷

Şimdiye kadar tadat edilen gerekçeleri dikkate alarak bir taraftan interdisipliner çalışmaların gerekliliğine diğer taraftan da bu çalışmaların farklı disiplinler arasındaki ilişkilerin derinlemesine ele alınarak doğru bir biçimde vazedilmesine vurgu yapmak amacıyla *Kıraat-Hadis İlişisine Dair Çalışmalar ve Düşündürdükleri* başlıklı çalışmayı kaleme almaya karar verdik. Adı geçen çalışmamız, İslamî ilimler arasında daha çok *rivâyet* eksenli olan Kıraat ve Hadis ilimleri arasındaki ilişkiye dair şimdiye kadar yazılan eserleri incelemek suretiyle ortaya koyacağı tespitler, soracağı sorular ve tespit edeceği sorunlarla konuyu bir adım öteye taşımayı amaçlamaktadır. Anılan amacı gerçekleştirmek adına evvelemerde şimdiye kadar konu hakkında yazılan eserler incelenecektir. Zira Kıraat-Hadis ilişkisine dair yazılmış eserleri dikkate almadan konuya dair bütüncül bir tasavvura sahip

⁵ Nazif Muhtaroglu, *Akılın Üç Yüzü: Eleştirel, Çok-yönlü ve Yenilikçi Düşünce* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022), 29.

⁶ Esra Özkaya Marangoz, "Krizler ve Övgüler Ekseninde Bir Meslek: Konferans Çevirmenliği", *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi* 16/16 (2022), 58.

⁷ Muhtaroglu, *Akılın Üç Yüzü: Eleştirel, Çok-yönlü ve Yenilikçi Düşünce*, 30.

olmamız neredeyse imkânsızdır. Bir diğer ifadeyle mezkûr konuyla alakalı vücuda getirilen her bir çalışmayı tahlil etmeden ve onlara atf-ı nazarda bulunmadan bu konuyu tartışmamız mümkün değildir. Kaldı ki hemen her bir akademik çalışmada konu ile alakalı evvelden ortaya konan çalışmaların yöntemini ve bulgularını incelemek ve onları yer yer eleştirerek yer yer de tamamlayarak üzerinde çalıştığımız meseleleri bir adım öteye taşımayı hedefleriz; muhtemel soruları cevaplandırarak konuyu genişletiriz.⁸ Bununla da kalmaz yeni iddialar ve yeni sorular ortaya atarız. Zikri geçen saikler dikkate alındığında bu çalışmayı neden ilgili literatüre hasrettiğimiz de anlaşılabilir olacaktır.

Son olarak bu tebliğde takip edeceğimiz yönetime işaret etmek isteriz. Çalışmada ilk olarak *alanyazın* taramasında tespit edilen eserler Türkçe, İngilizce ve Arapça olmak üzere üç farklı başlıkta ele alınacaktır. Her bir başlık altında yapılacak sıralamada yayın tarihleri göz önünde bulundurulacaktır. Tüm bu çalışmalardaki veriler, veri toplama yöntemlerinden belge inceleme ile toplanacak⁹ ve ardından onlarda serdedilen görüşleri teyit ve tenkit etmek amacıyla çoğu klasik olmak üzere başka çalışmalarla karşılaştırma yapılacaktır.¹⁰ Bu çerçevede incelenecek çalışmalar yer yer birtakım sorular sorularak eleştirilecek yer yer de onlara bazı öneriler teklif edilecektir. Ayrıca ilk olarak incelediğimiz çalışmalardaki bazı konular hakkında serdedeceğimiz değerlendirmelerimiz ve eleştirilerimiz sonraki çalışmalarda da tekrar ederse okuyucuyu konu hakkında ilk defa değerlendirmede bulunduğumuz başlığa sevk edeceğiz. Zikredilmesi kaçınılmaz veya zaruret olduğu yerlerde de onları tekrar ele alacağız.

1. TÜRKÇE ÇALIŞMALAR

Tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe literatürde konuya dair üç makale bulunmaktadır. Bunlar; “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin

---

⁸ Yasin Ramazan, *Araştırmanın Alfabetesi: Yeni Başlayanlar ve Yeniden Başlamak İsteyenler İçin Akademi Kültürü* (İstanbul: Babil Kitap, 2021), 25, 35, 56.

⁹ Ahmet Doğanay, “Bilimsel Yönteme Giriş”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 32.

¹⁰ Cihan Dura, *Düşünme, Araştırma, Yazma* (Ankara: Ekin Kitabevi, 2005), 249.

Karşılaştırılması”,¹¹ “Ebû Dâvûd’un Sünen’inde Yer Alan Kitâbü’l-Ĥurûf ve’l-Ĥırâ’ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: ‘Avnu’l-ma’bûd Örneği”¹² ve “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”dir.¹³ Şimdi sırasıyla söz konusu makaleler içerik tahliline tabi tutulacaktır.

1.1. Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması

Taş’ın makalesinin temel amacı Kıraat ve Hadis ilimlerini konu ve metot açısından ele alarak onların birbirinden ayrıştıkları ve benzeştikleri noktaları tespit etmektir.¹⁴ Onun Kıraat ilminin ilimler arasındaki konumuna *tasnîfu’l-ulum* üzerinden işaret ederek işe başlaması¹⁵ hem Kıraat ilminin diğer İslamî ilimler arasındaki konumunu tespit açısından hem de Kıraat ilmi üzerindeki olumsuz algıyı izale etmesi açısından önemli ve sevindiricidir. Zira Kıraat ilminin ilahiyat fakültelerinde müstakil bir anabilim dalı olarak yer almasının gerekliliği hâlen tartışılmaktadır. Ardından Taş, nüzul sebepleri gibi farklı *rivâyet*lerin evvela hadis mecmualarında bulunduktan sonra müstakil eserlerde tedvin edildiğine işaret etmiştir.¹⁶ Ancak hemen her bir İslamî disipline dair temel *rivâyet*ler hadis eserlerinde bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle her bir İslamî disiplinin kurulmasında ve devamlılığında hadisler çok önemli bir rol üstlenir. Dolayısıyla bu bağlamda hadis kitaplarında farklı ilim dallarına dair bulunan *rivâyet*lerin varlığından yola çıkarak Hadis ilmi ile onlar arasında bir ilişki tesis etmek zorlama bir yorum izlenimi vermektedir. Daha sonra işaret edileceği üzere aynı anlayış diğer çalışmalarda da söz konusudur. Bu bağlamda yazarın ayrıca kıraat

¹¹ Mustafa Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2019), 29-60.

¹² Pilgir, “Ebû Dâvûd’un Sünen’inde Yer Alan Kitâbü’l-Ĥurûf ve’l-Ĥırâ’ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: ‘Avnu’l-ma’bûd Örneği”, 512-535.

¹³ Rifat Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 179-196.

¹⁴ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 29, 31.

¹⁵ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 32.

¹⁶ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 33.

imâmlarının Hadis ilmiyle işteğal etmesi ve dolayısıyla Kıraat-Hadis ilmi arasında sıkı bir bağın olduğunu iddia ederek neredeyse aynı hataya düştüğü ifade edilmelidir.¹⁷ Zira ilk dönem İslam âlimlerinin hemen hepsi birçok disipline dair bir birikim elde etmiş ve dolayısıyla *fakîh, muhaddis, mukri'* gibi farklı vasıfları bir arada bulundurmışlardır. İşte bu sebeple âlimlerin her iki alanda da uzman olmasının ilgili ilim dalları arasında bir etkileşime sebep olup olmadığını ele almak daha yerinde olacaktır.

Yazar müteakip başlıklarda Kıraat ve Hadis ilmini bazı açılardan mukayeseye geçmiştir.

Birincisi “tanım ve önem” açısından mukayesedir. Bu başlık altında Taş, her iki ilme dair genel bilgiler vererek onların İslam’ın iki ana kaynağını incelemesi açısından önemine değinmiştir.¹⁸

İkincisi “konu” açısından mukayesedir. Her ne kadar müellif burada Kıraat ilminin kapsamını farklı okumalara indirgese de onun kıraat birikiminin *sened*lerle incelendiğine ve dolayısıyla bu açıdan Hadis ilmi ile bir bağlantısının olduğuna işaret etmesi önemlidir.¹⁹ Ancak burada Hadis ilmindeki *sened* anlayışı ile Kıraat ilmindeki *sened* anlayışına dair herhangi bir değerlendirme yapılmaması veya herhangi bir soru sorulmaması mukayesenin yüzeysel kalmasına neden olmuştur. Meramımızı somutlaştırmak gerekirse; herhangi bir hadiste zayıf bir *râvî* tespit edildiği zaman o hadisle alakalı yapılan değerlendirme ile herhangi bir kıraat *rivâyetinde* bulunan zayıf bir *râvî* sebebiyle kıraat *rivâyetinin* ele alınış biçimi aynı mıdır? Değilse bu farklılığın nedeni nedir?

Üçüncüsü “gaye ve fayda” açısından mukayesedir. Yazar mezkûr başlıkta her iki ilmin İslam’ın temel kaynaklarını korumada önemli bir rol üstlendiğine dikkat çekmiştir.²⁰ Ayrıca fikhî hükümlerin kıraat farklılıkları üzerine bina edildiğini savunmuştur.²¹ Açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki

17 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 52.

18 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 33-34.

19 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 35.

20 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 35-36.

21 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 36.

fikhî bir hükme taalluk edecek kıraat farklılığı oldukça azdır.²² Daha da önemlisi fikhî hükümlerin kıraat farklılıklarından yola çıkılarak mı hükme bağlandığı yoksa herhangi bir konuyu hükme bağlayıp bu hükmü destekleyecek bir kıraat farklılığına mı başvurulduğu izaha muhtaçtır. Dolayısıyla söz konusu soruyu cevaplamadan konu hakkında değerlendirmede bulunmak doğru olmayacaktır.

Dördüncüsü “teknik” açısından mukayesedir. Kur'an'ın okunma keyfiyetinin *mütevâtir* olduğuna vurgu yaparak konuya giriş yapan müellif haklı olarak Kıraat ilminde nakli öne çıkarmıştır.²³ Fakat onun, kıraatlerin okunma keyfiyetine dair serdettiği mesele; yani kıraatlerin *mütevâtirliği* meselesi alanın en problemlî ve tartışmalı konularının başında gelir. Binaenaleyh zikredilen konunun detaylarına girmek çalışmanın kapsamını aşacaktır. Ancak şu kadarını ifade etmek gerekir ki kıraatlerin *mütevâtirliği* meselesi, Kur'an-kıraat aynılığı ile yakından ilintilidir.²⁴ Bu noktada ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) de ifade ettiği gibi Kur'an ile kıraatlerin farklı iki hakikat olduğunu düşünüyoruz: Kur'an, Hz. Peygamber'e *beyân* için indirilen vahiy iken kıraat adı geçen vahyin lafızlarının yazımında ve seslendirilmesindeki farklılıktır.²⁵ Elimizde kıraat farklılıklarına yönelik çokça eleştiri bulunmaktadır ki²⁶ Kur'an-kıraat aynılığını kabul ettiğimiz takdirde kadim ulemanın kıraatlere yönelik bu eleştirilerini anlamlandırmada güçlük çekeceğimiz açıktır. Bir diğer ifadeyle Kur'an-kıraat aynılığını kabul edeceksek başta et-Taberî (ö. 310/923) olmak üzere birçok âlimin Kur'an'ı veya onun okunuş biçimini eleştirdiğini ifade etmek zorunda kalırız. Sonuç

22 Örneğin bk. Emel Yavuzoğlu Ergin, “Mütevâtir Kıraat Farklılıklarına Dayanan Fikhî İhtilaflar”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 147-161.

23 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 37.

24 Muhammed İsa Yüksek, *Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 85; Muhammed İsa Yüksek, “Tanımları Bağlamında Kur'an-Kırâat Özdeşliği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 224.

25 Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı ve diğerleri (Beyrût: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 1:465.

26 Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh et-Turkî (Kâhire: Dâru Hacer, 2001), 2:195-196; 15:236-237; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 87-88.

olarak yazarın Kur'an'ın eda keyfiyetinin *mütevâtir* olduğundan bahsetmesini şimdilik doğru bir kabul olarak değerlendir(e)miyoruz.

O, ardından hadislerin *sened* ve *metin* kısımlarından oluştuğuna işaret etmiş ve *sened* incelemesinin her iki ilimde de ortak olduğunun altını çizmiştir.²⁷ Ancak öyle görünüyor ki yazar, kıraatlere dair yapılan metin eleştirilerini göz ardı etmektedir. Zira elimizdeki *ilel* ve *tevcîhu'l-kirâ'ât* eserleri kıraatlere yönelik bir metin eleştirisi olarak ele alınabilir.²⁸ Binaenaleyh Kıraat ilminde de metin eleştirisi vardır. Cevaplanması gereken soru ise şudur: Elimizdeki *ilel* ve *tevcîhu'l-kirâ'ât* eserlerini kıraatlere yönelik bir metin eleştirisi olarak kabul edersek; bu tenkit Hadis ilmindeki metin eleştirisi ile aynı metoda mı sahiptir? Değilse farkı nedir?

Beşincisi “öğretim metodu” açısından mukayesedir. Müellif işe her iki ilmi elde etmede farklı metotların olduğuna işaret ederek başlamıştır. Bu meyanda hem kıraat hem de hadis alanında *arz* ve *sema* kavramlarının ortak kavram olarak kullanıldığına işaret etmiş ve Hadis ilminde kullanılan diğer türlerin; örneğin *mükâtebe* ve *vicâdenin* Kıraat ilminde yer olmadığını savunmuştur.²⁹ İlk bakışta *arz* ve *sema* metotlarının her iki ilim dalında da ortak bir yöntem olduğu rahatça görülebilir. Ancak asıl mesele sözü edilen kavramlarla beraber her iki bilim dalında kullanılan diğer ortak kavramların aynı anlamı ihtiva edip etmediğidir. Taş'ın iddiasına gelince kıraat kitapları tarandığı takdirde Hadis ilmine dair diğer farklı öğrenim yöntemlerinin aslında Kıraat ilminde de kullanıldığı görülür.³⁰ Altıncısı “çeşitleri” açısından mukayesedir. Adı geçen başlık altında yazarın *mütevâtir*, *meşhur*, *şaz* ve ilgili diğer kavramları klasik bilgilerle yetinerek ele aldığı ve aslında Kıraat ilmindeki tasnifin es-Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından sistematize edildiğine değindiği görülür³¹ ki alandaki diğer çalışmalarda da bu durum sıkça dile

27 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 37.

28 Shady Hekmat Nasser, *The Second Canonization of the Qur'an (324/936): Ibn Mujâhid and the Founding of the Seven Readings* (Leiden/Boston: Brill, 2020b), 107.

29 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 38.

30 Örneğin İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-nihâye* adlı eserinde zikrettiği hadis terimlerine bakılabilir. Bk. Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. George Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1:321, 2: 70, 96, 127, 140, 144, 156, 302.

31 Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 44.

getirilir.³² Makalenin yazarından çalışmasının kapsamını dikkate alarak bu meseleyi incelemesi beklenmeyebilir. Ancak konunun önemi dikkate alarak bu hususun özel bir çalışma ile beraber incelenmesinin Kıraat-Hadis ilişkisine katkı sunacağı ifade edilmelidir.³³

Makalesine kıraat âlimlerine yönelik *cerh ve ta'dil* uygulanması ile devam eden yazar, onlar hakkında kitaplarda serdedilen bilgilere yer verir.³⁴ Ardından kıraat *imâm* veya *râvî*leri hakkında yer alan ifadelerin değerlendirmesine geçer ve hakkında *zabtı* açısından olumsuz değerlendirmeler olanların durumunu ele alır. Bu bağlamda Çollak'ın eserine atıfla söz konusu *cerh ve ta'dil* değerlendirmelerinin Hadis ilmi özelinde ele alınması gerektiğini vurgular ve hadis münekkitlerinin *cerh ve ta'dil* noktasında farklı eğilimlere sahip olduğunu ifade eder.³⁵ Ancak ileride ele alınacağı üzere Albogha'nın yerinde ayrımı ile durumu ele alacak olursak mesele kıraat *imâm* ya da *râvî*lerinin Hadis ilmindeki *zabtlarına* yöneliktir, *adaletlerine* yönelik değil.³⁶ Fakat elimizde bazı kıraat *imâmları* ve *râvî*lerinin *adaletlerine* dair de eleştiriler mevcuttur. Dolayısıyla *cerhe* uğrayan kıraat

³² Bk. Osman Bayraktutan, “Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını (Kırâat Sınıflandırmaları Bağlamında)”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştay* 30 Aralık (2017), 129 vd.

³³ Kıraat ilminin tarihsel serencamı dikkate alındığında bazı açılardan Hadis ilminden etkilendiği görülür. Zira az evvel ana metinde örnek olarak verdiğimiz hadis ıstılahlarının zaman zaman Kıraat ilminde de kullanılması buna dair örnekler arasında yer alır. Pek tabi es-Suyûtî'nin de hadislere dair tasnifini kıraatlere uygulama çabasını bu çerçevede ele alabiliriz. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse bize göre es-Suyûtî'nin de böyle bir girişimde bulunmasının ardında Hadis ilminin Kıraat ilmini etkisi altına alması gelmektedir. Binaenaleyh bu konu ile yüzleşmenin kaçınılmaz olduğuna ve bununla alakalı müstakil bir çalışmanın yapılması gerektiğine kanaat getirdik. Sözü edilen amaca binaen “Hadis İlminin Kıraat İlmine Etkisi Bağlamında es-Suyûtî'nin Kıraat Tasnifine Eleştirel Bir Yaklaşım” adlı makaleyi hazırladığımızı ve bu çalışmada şu soruları cevaplandırmayı amaçladığımızı ifade etmek isteriz: es-Suyûtî'nin *kıraatleri* hadis terminolojisi üzerinden tasnif etmesindeki ana saik nedir? Bu tasnifin Kıraat-Hadis ilişkisine dair söyledikleri nelerdir? Söz konusu tasnif hangi açılardan problem arz etmektedir? Bu tasnifle beraber Kıraat ilminde ne tür kırılmalar yaşanmıştır?

³⁴ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 45-51.

³⁵ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, 51-52.

³⁶ Asma Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisün fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsi”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (2021), 246 vd.

âlimlerinin Kıraat ilmindeki konumlarını vazetmede nasıl bir yol izlememiz gerektiği hâlâ cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Taş'ın makalesine dair değerlendirmelerimizi noktalamadan önce son olarak birkaç hususa işaret ederek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz. Çalışmada literatüre dair herhangi bir tespit ve tahlil yer almamaktadır. Ayrıca yer yer yüzeysel ifadeler serdedilmiştir. Örneğin *kıraat* bir ilim olarak vazedilmesine rağmen *vakf-ibtidâ* ve *resmu'l-mushaf* gibi aslında Kıraat ilminin tahtında zikredilmesi gereken başlıkların Kıraat ilminden farklı bir hakikatmiş gibi zikredilmesi dikkatleri üzerine teksif etmektir.³⁷ Bir diğer husus ise yazarın henüz çalışmaya dair argümanları serdetmemesine rağmen makalenin girişinde İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) hem kıraat hem de Hadis ilmine dair bir behreye sahip olmasından yola çıkarak zikredilen ilim dalları arasında kuvvetli bir irtibat olduğunu söylemesidir.³⁸

1.2. Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği

Tarafımıza ait olan bu makalede iki noktaya dikkat çekmeye çalıştık. Bunlardan ilki hadis külliyyatına katkı sunan âlimlerin bâb başlıklarında olduğu gibi yer yer ellerindeki rivâyet malzemesini kullanmada da tasarrufta bulunduğu. Zira Ebû Dâvûd (öl. 275/889) *Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâ'ât* başlığı altında bazı hadislerde geçen kelimeleri eda keyfiyeti açısından âyetlerdeki kıraat farklılığı olabilecek kelimelerle irtibatlandırmıştır.³⁹ Örneğin o, *kâin*/كَائِن kelimesinin yer aldığı *rivâyeti*,⁴⁰ teknik bir rivâyet olmamasına rağmen, Hz. Peygamber'in^(sav) onu günlük hayatta nasıl telaffuz ettiğini zikretmek suretiyle kıraat bölümüne eklemiştir. Tabii ki Hz. Muhammed'in^(sav) *kâin*/كَائِن kelimesini nasıl zikrettiği önemlidir; zira bu vesileyle hangi *vechin* Hz. Peygamber'in^(sav) kıraatine daha yakın olduğunu tahmin etmek kolaylaşmış olacaktır. Ancak ilgili *rivâyetin* ondan doğrudan

37 Taş, "Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması", 29.

38 Taş, "Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması", 31.

39 Pilgir, "Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği", 518.

40 Muhammed Eşref b. Emîr el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd alâ Süneni Ebi Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969), 11:4

Kıraat ilmine taalluk eden bir aktarım olarak gelmediği akılda tutulmalıdır. Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un burada vazetmeye çalıştığı ilişkinin dolaylı olduğu ifade edilmelidir. Ebû Dâvûd'un benimsediği bu yaklaşımın sonraki literatüre etki edip etmediği ise başka bir araştırmanın konusu olabilir. İkincisi hadis külliyatında yer alan ve farklı ilim dallarıyla ilişkisi olan bölümleri o alanda uzman olan kişilerin şerh etmesinin daha doğru olduğuna dair inancımızdır. Zira Ali el-Azîmâbâdî'nin (öl. 1329/1911) *Avnu'l-ma'bûd*'u örneğinde göstermeye çalıştığımız üzere kendisi hadis âlimi olsa da kıraat bölümünün şerhinde yer yer yüzeysel değerlendirmelerde bulunmuş yer yer de birincil olmayan kaynakları kullanmıştır. Ayrıca her ne kadar sık olmasa da Kıraat ilmine dair yanlış değerlendirme ve iktibaslarda bulunmuştur.⁴¹

1.3. Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri

Mezkûr makalede yazar Kıraat ve Hadis alanını karşılaştırabilmek adına ilk olarak makbul kıraatlerde aranan şartlara ardından da Hadis ilminde gündeme gelen bir *rivâyetin* sıhhati için belirlenen esaslara işaret edeceğini, daha sonra hadis eserlerinde Kıraat ilmine dair *rivâyetleri* Kıraat alanındaki birikimle kıyaslayacağını ve böylece Kıraat ve Hadis ilmi arasındaki yöntem farkını ve bu farklılığın kıraatleri değerlendirmede ne kadar etkili olduğunun üzerinde durmaya çalışacağını ifade eder.⁴²

Makbul kıraatlerin şartlarını ele almak suretiyle işe başlayan Ablay *resm-i Mushaf*, *Arap dili* ve *senedin sıhhati* meselesine değinir. Kıraatlerin *Arap diline* uygunluğu başlığı altında el-Ca'berî'ye (ö. 732/1332) nispetle kıraatlerin sıhhatinde asıl olanın sahih nakil olduğu, mezkûr iki meselenin ise onlara bağlı olduğunu ifade eder ki bu görüş konu açısından uygun düşer. *Senedin sıhhatine* gelince yazar bu başlık altında *senedlerde tevâtür şartının* gerekip gerekmediğine değinir. Sırasıyla İbnü'l-Cezerî ve ez-Zürkânî'ye (ö. 1367/1948) atıfta bulunur. İbnü'l-Cezerî'nin, "kıraatlerde tevâtür vaki olsaydı diğer iki şart yani *resm-i Mushaf* ve *Arap diline uygunluk* şartı aranmaz."

⁴¹ Bk. Pilgir, "Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Ğırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği", 519-533.

⁴² Ablay, "Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri", 181.

mealindeki sözüne yer verir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, kıraatlerin âhâd olarak aktarıldığını ifade etmiş olur. Ardından ez-Zürkânî'nin konuya dair yaklaşımını serdeder: “Senette tevatür şartının aranması, muhtemelen Kur’ân henüz iki kapak arasına girmeden önceki dönem içindir.”⁴³ Yazar ez-Zürkânî'nin zikredilen yaklaşımını daha makul ve problem çözen bir yaklaşım olarak görmektedir ki makalenin sahibine göre Kur’an *Mushafa* bürününce *tevatür* şartı ortadan kalkmış ve bu bağlamda aktarılan kıraatler *âhâd* yollardan gelmiştir. Yazarın bu duruşu bir nevi Kur’an-kıraat ayniliğini benimsediğini ima eder. Bu nedenle Taş’ın *Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması* altında konu hakkında yaptığımız değerlendirmelere bakılabilir.

Bir diğer başlık olan “Hadislerin Sıhhati ve Senedi Meselesi”nde hadislerin sahih kabul edilmesi için gereken ve ehline malum beş şartı sayan müellif bir sonraki başlık olan “Kurrâ ve Muhaddisler Arasındaki Metodolojik Farklılık”a geçer.⁴⁴ Konuyu *isnâd*, *metin* ve *icâzet* üzerinden ele alır. *İsnâd*ın hadislerin sıhhatini belirlemede mihenk taşı olduğunu ancak aynı durumun Kıraat ilminde cari olmadığını beyan eder. Buna gerekçe olarak Kur’an’ın iki kapak arasına girmiş olmasını gösterir.⁴⁵ Fakat tekrar ifade etmek gerekirse iki kapak arasına giren kıraatler değil, Kur’an’dır. Aksi hâlde *resm-i Mushafa* uymayan kıraatlerin belli bir döneme kadar faaliyette olmasını anlamlandırmak zorlaşacaktır.⁴⁶

Onun *isnâd* meselesi altında işaret ettiği ve bize göre önemli olan bir diğer husus *kitâbet* meselesidir. Ona göre *kitâbetin* Kıraat alanında yeri yok gibidir; bir diğer ifadeyle Kıraat ilminde sözlü nakil şarttır. Her ne kadar bir hocanın taliminden geçmeden *kıraatleri* elde etmek pek mümkün gözükmesi de Hadis ilminin Kıraat ilmine olan etkisinden kaynaklanmış olacak ki üçüncü yüzyıl itibariyle Kıraat alanında da bazı hadis ıstılahlarına yer

43 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 183.

44 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 184-5.

45 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 185-6.

46 Shady Hekmat Nasser, “Variations on a Theme by Muḥammad: Did Literacy Supersede the Orality of the Qur’ân?”, *Dead Sea Discoveries* 29/3 (2022), 401.

verilmiştir.⁴⁷ Değerlendirmelerine *metin* ile ilgili hususlarla devam eden müellif doğru bir tespit olarak temelde Kur'an'ın mana ile aktarılmazken hadislerin mana ile aktarılabileceğini açıklar.⁴⁸ Yazar az evvel gündeme getirdiği metnin *mütevâtirliği* meselesini burada da vurgular. Son olarak icazet meselesine değinen Ablay, Hadis ilminde mana önemli olduğu için *arz* ve *semanın* Kıraat alanında daha önemli olduğunu öne sürer.

Dördüncü başlıkta makalenin asıl gayesi olan hadis kitaplarında yer alan kıraat birikimini serdederek onları Kıraat ilmindeki kaynaklarla karşılaştırır⁴⁹ ve şu maddeleri sıralar: “Bu mecmualardaki rivâyetler değerlendirildiğinde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: 1. Bu rivâyetler ya Hz. Peygamber'e veya sahâbeye isnad edilmektedir. 2. Rivâyetlerin bir kısmı sahih, bir kısmı ise sahih değildir. 3. hadis mecmuaları isnadı sahih olduğu hâlde resm-i mushafa muhalif kıraatler içermektedir. 4. Bu mecmualar mutevatir bazı kıraatler içermektedir. 5. Bu kitaplarda yer alan rivâyetler kıraatlerin tevcihini değil, isnadını sunmaktadır.”⁵⁰ Onun konu hakkındaki genel değerlendirmesi ise şudur: “Bu kaynaklarda geçen rivâyetlerin sıhhatine bakılmaksızın kabul veya reddedilmesi için yukarıda zikrettiğimiz makbul kıraatin üç şartına uyup uymadığına bakılmaktadır.”⁵¹ Dolayısıyla farklı değerlendirmelerin aradaki yöntem farkından kaynaklandığına işaret eden müellif, özetle, hadis âlimlerinin örneğin *zayıf* veya *hasen* kabul ettiklerini kıraat âlimlerinin *sahih*, kıraat âlimlerinin *şazz* kabul ettiklerini de hadis âlimlerinin sahih kabul edebileceğini öne çıkartmaya çalışır.⁵² İngilizce çalışmalar başlığına geçmeden ifade etmek gerekir kanımızca Ablay'ın tespiti yerindedir. Zira her iki alanın da metodolojisi farklıdır. Hadis âlimleri kıraat farklılıklarına dair herhangi bir *rivâyeti isnâd*ındaki bir problemden dolayı

47 Bu hususa *Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism* adlı makale ele alınırken işaret edilecektir.

48 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 186.

49 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 187-8.

50 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 188.

51 Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 189.

52 Yazarın yaptığı sınıflama için bk. Ablay, “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”, 189-192.

zayıf olarak ele alabilirken bu *rivâyette* yer alan kıraat *vechi* bu ilim içerisinde su götürmez bir sahihliğe sahip olabilir.

2. İNGİLİZCE ÇALIŞMALAR

İngilizce literatürde konuya dair iki çalışma saptanmıştır. Bunlar; “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”⁵³ adlı makale ile *The Second Canonization of the Qur’ān (324/936): Ibn Mujāhid and the Founding of the Seven Readings* adlı eserdeki “Ḥadīth and Qur’ān rijāl Criticism”⁵⁴ bölümüdür. Tatad edilen çalışmaları tetkik etmeye geçebiliriz.

2.1. Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings

Melchert temelde İbn Mücâhid’in (ö. 324/936) Hadis ilminin bazı metotlarını Kıraat ilmine taşıdığını iddia eder.⁵⁵ Zira ondan önce Kıraat ilmi hakkındaki incelemeler dilciler ve edebiyatçılar tarafından yürütülüyordu. Bunu ispat sadedince İbn Mücâhid’in ehl-i hadisin ılımlı-akılcı olduğunu ifade eder ve Şâfiî olduğunun da altını çizer.⁵⁶ Her ne kadar bu değerlendirmeye şimdilik mesafeli olsak da İbn Mücâhid’in eserinin girişinde; “اختلف الناس في القراءة كما اختلفوا في الأحكام/İnsanlar Fıkıh ilminde olduğu gibi Kıraat ilminde de ihtilaf ettiler.”⁵⁷ demesi onu haklı çıkarabilir. Ardından onun bir muhaddis olarak nasıl bir yöntem takip ettiğini anlamlandırmak adına *Kitabü’s-seb’a* adlı eserinde seçtiği *imâm ve râvîlerin Kütüb-i Sittede*ki durumunu ele alır. İlk olarak Nâfi’ (ö. 169/785), Ebû Amr b. el-’Alâ (ö.

---

⁵³ Christopher Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”, *Studia Islamica* 91/91 (2000), 5-22. Bu makale Ali Hakan Çavuşoğlu Tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir ve bu çeviriden istifade çalışma boyunca istifade edilmiştir. Bk. Christopher Melchert, “İbn Mücâhid ve Yedi Kıraatin Tesisi”, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din - Yorum - Dindarlık*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 205-229.

⁵⁴ Shady Hekmat Nasser, “Ḥadīth and Qur’ān Rijāl Criticism”, *The Second Canonization of the Qur’ān (324/936): Ibn Mujāhid and the Founding of the Seven Readings*, (Leiden/Boston: Brill, 2020a), 100-136.

⁵⁵ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”, 5.

⁵⁶ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”, 5-6.

⁵⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kirâ’ât*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru’l-Me’ârif, 1972), 45.

154/771) ve Hamza'nın (ö. 156/773) *Kütüb-i Sittede* yer olmadığını, yer alanlardan da Âsım'ın (ö. 127/745) yer yer eleştirildiğini gündeme getirir. Ona göre bu sistemdeki ilk *râvî*ler de *Kütüb-i Sittede* önemli bir yere sahip değildi. Kaldı ki onlardan dokuz tanesi bu eserlerde hiç geçmezken Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859 [?]) gibi yer alan isimler ise *cerhe* tabi tutulmuştur. Örneğin o duymadığı bazı rivâyetleri aktarırken bazen de öğrettiği hadisler karşısında ücret talep etmiştir.⁵⁸

Konuya üçüncü ve dördüncü yüzyıldan seçtiği âlimlerle —el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224-839), Ahmed b. Cübeyr el-Kûfi (ö. 258/871-2), İsmail b. İshak el-Cehdamî (ö. 282/896), İbn Cerîr et-Taberî, Ahmed ed-Dâcûnî (ö.310'lar/923-932) ve İbn Mücâhid— devam eden yazar, ed-Dâcûnî hariç diğerlerinin Bağdat ile ilişkili olmalarına dikkatleri teksif eder. Ayrıca el-Kâsım b. Sellâm, el-Cehdamî ve et-Taberî'nin *fakih* ve ılımlı-akılcı olduklarının altını çizer. Dolayısıyla ona göre İbn Mücâhid'in de ılımlı-akılcılar arasında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.⁵⁹ O, buradan yola çıkarak Bağdat'ı kıraatler hakkında özel çalışmaların şekillendiği bir yer olarak konumlandırır.

Sonraki başlıkta Kıraat ve Hadis ilminin benzer yönlerine yer veren yazar her iki ilmin de *rivâyet* eksenli olması hasebiyle doğal olarak benzer yönlerinin olacağına vurgu yapar ve bu bağlamda ilk olarak *isnâd* meselesini ele alır. Müellif Kıraat ilminde *isnâd*ların İbn Mücâhid dönemi itibariyle daha titiz bir şekilde yapıldığı söyler ve ispat sadedinde İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-Nihâye*'sinden 324 yılda ya da bu tarihten önce ölenleri örneklem olarak seçer. Sonuca göre bu tarihten önce ölenlerin hocalarını tespit oran 1,9 iken sonraki yıllarda ölenlerin hocalarını tespit oran 5,5'tir.⁶⁰ Yazarın bu bağlamda bir sonraki meselesi bazı ortak kavramlardır. Ele aldığı kavramlar ise *kıraat*, *arz* ve *semâ*'dır. Kıraat ilminde hem *arzin* hem de *semâ*'nın önemli olduğunu vurgular. Aynı terimlerin benzer anlamları ihtiva edecek şekilde hadis alanında da kullanıldığını söyler.⁶¹ Ancak o, tam da

⁵⁸ Melchert, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", 7-9

⁵⁹ Melchert, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", 9-10.

⁶⁰ Melchert, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", 9-11.

⁶¹ Melchert, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", 11-13.

burada bize göre bir hususu göz ardı etmektedir. O da her ne kadar iki ilimde aynı kavramlar kullanılsa da bazen onlara farklı anlamlar yüklenmiş olmasıdır. Örneğin Kıraat ilminde arz; “Kur’an’ı şeyhin (uzman öğreticinin) huzurunda okumayı ifade eden bir tabirdir”.⁶² Hadis alanındaki *arz* terimi hemen hemen aynı anlamı ifade etmekle birlikte⁶³ buna ilaveten farklı anlamları da bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim hadis âlimleri *arz* terimine şu anlamları da yüklerler: a) “Talebenin herhangi bir yerden elde ettiği veya hocasına ait hadis kitabından istinsah ettiği kendi nüshasını ona vermesi, hocanın da bu kitabı inceledikten sonra talebesine iade etmesi”, b) “Talebenin öğrenip yazdığı hadisleri, onları kendisine rivâyet eden hocasının (şeyh) veya başka bir güvenilir râvinin hadisleriyle karşılaştırması”.⁶⁴

Melchert’in bir sonraki durağı Kıraat ve Hadis ilminin farklılaştığı yerlerdir. O haklı olarak burada her ilmin kendine özgü istilâhlarının olduğunu zikreder ve ona göre Kıraat ilminin terminolojisi Hadis ilminden biraz sonra; yani dördüncü yüzyılda tezahür etmiştir. Bu çerçevede evvela *hafiz* kavramını ele alan yazar İbn Mücâhid’in bu kavrama sadece Kur’an’ı ezberleyenler anlamını yüklediğini ifade ederken⁶⁵ Hadis ilminde *hafiz*⁶⁶ kavramını çok büyük bir külliyatı ezberinde bilen ve bunu kolaylıkla ezberden aktarabilen biri olarak açıklar.⁶⁷ Ona göre Kıraat ilminde yer yer vuku bulan sentezler hadislerde mümkün değildir. Zira el-Kisâf (ö. 189/805)

⁶² Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 153.

⁶³ Abdullah Aydın, “Arz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:438.

⁶⁴ Aydın, “Arz”, 3:438. *Arz*ın bir hadis kavramı olarak Hanefî hadis anlayışında nasıl bir rol oynadığını dikkate alarak bu kavramın Kıraat ilmindeki kullanımından ne kadar farklılaştığını görmem mümkündür. Bk. Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 7-101.

⁶⁵ İbn Mücâhid’e göre *hafiz*; hafız ve dil bilgisi iyi olmayan ve bu sebeple de elindeki malumatı aktarırken yanlış yapması muhtemel kişidir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Sab’a*, 45-46; Maşalı, *Kıraat İlmî*, 45.

⁶⁶ Konu hakkında yapılan çalışma için bk. Betül Yılmazörnek, *Ta’dîl Lafzı ve Unvan Olarak Hâfiz Terimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 1-123.

⁶⁷ Melchert, “Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”, 13.

kıraati Hamza ve diğer kıraat *imâm*larının bir karışımıdır.⁶⁸ Ayrıca bazı ricâl tenkit ıstılahlarının es-Suyûtî tarafından bile uygulanmasının teklif edilmediğini zikreder ki yazar düşüncemize göre kıraat âlimlerinin hayatlarına dair yazılan eserlerde ricâl tenkit ıstılahları kullanılmasını göz ardı eder. Bu nedenle aslında şu sorulara cevap aranmalıdır: Kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin adaletlerine yönelik eleştiriler nasıl anlamlandırılmalıdır? Hemen her dönemde kıraatlerin aktarılmasında öne çıkartılan sözlü kültürün önemi yadsınamaz. Dolayısıyla yine onlar hakkında ortaya atılan “hıfzı kötüdür.” tarzındaki ibarelerin önemi nedir? Kıraat *tabakât* kitaplarında bulunan *cerh* ve *ta'dîl* kavramları nasıl gelişmiştir? Bu kavramlar bire bir Hadis ilmindeki anlamıyla mı alınmıştır?

Kıraat ve Hadis ilminin farklılaştığı noktalara işaret etmeye devam eden yazar, Kıraat ilminde yazının ikincil olduğunu vurgular. Kaldı ki Kıraat ilmi ile işğal eden görme engellilerin sayısı Hadis ilmine oranlar çok daha fazladır. Zira ona göre hadisler nicelik olarak Kur'an'dan büyüktür. Filhakika bu durum hadisçileri yazılı notlara bir noktada mahkûm etmiştir.⁶⁹ Onun bu başlık altında altını çizdiği bir diğer önemli husus ise Kur'an'ın ibadet işlevine sahip olması nedeniyle lafzı lafzına aktarılması iken hadislerin mana ile de rivâyet edilmesine izin verilmesidir.⁷⁰ Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki müellif, İbn Mücâhid ve çağdaşları Hadis ilminin bazı metotlarını Kıraat ilmine taşımaya çalışsa da bunu tam anlamıyla hayata geçirememişlerdir, der.⁷¹

2.1. Hādīth and Qur'ān Rijāl Criticism

Nasser'in *The Second Canonization of the Qur'ān*'da bu başlığa yer vermesinin temel amacı, hadislerin aktarımı ile kıraatlerin aktarımının birbirinden farklı olduğunu göstermektir.⁷²

⁶⁸ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings”, 14.

⁶⁹ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings”, 15-16.

⁷⁰ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings”, 16-18.

⁷¹ Melchert, “Ibn Mujāhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings”, 14.

⁷² Nasser, “Hādīth and Qur'ān Rijāl Criticism”, 103.

Yazar bu bölümde genel olarak şu soruların cevabını arar: a) Kıraat disiplini emekleme döneminde Hadis ilminden farklı olarak nasıl gelişti? b) Kıraat ilmi Hadis ilminin metodolojisine nasıl yavaş yavaş adapte oldu? c) Bu disiplin Hadis alanının kuralları ve yöntemi tarafından nasıl ele geçirildi?⁷³ Kıraat ilminin üçüncü yüzyıla kadar hem metodoloji hem de *rivâyetleri* değerlendirme noktasında daha çok *Fıkıh* alanından etkilendiğini—özellikle bu dönemde kıraatlerin geçerliliğini ortaya koyma noktasında *icmâ* kavramına başvurulmuştur—ancak üçüncü yüzyıl itibari ile terminoloji ve yöntem olarak Hadis ilminin tahakkümü altına girdiğini öne sürer ki böylece artık kıraatlerin geçerliliği sahih bir senetle vazedilmeye çalışılır hâle gelir.⁷⁴ Başka bir deyişle *tevâtür* ile kıraatlerin geçerliliğini ortaya koyma noktasında problem gören âlimlerin bir nevi sahih bir aktarım zincirine yöneldiğini işaret eder.⁷⁵ Her ne olursa olsun bu yaklaşımın yanlış sonuçlar doğurduğunu yazar. Ona göre kıraat birikimi ile fıkıh birikimi her iki alandaki malumatın aktarımı noktasında aynı metodu takip eder. Zira hem Kıraat alanında hem de Fıkıh alanındaki birikimler bölgeseldir ki bir şehirden bir diğerine aktarıldığında söz konusu malumat yanlış anlaşılabilir. İbn Mücâhid'in *Kitabü's-seb'a*'da; “اختلف الناس في القراءة كما اختلفوا في الأحكام/İnsanlar Fıkıh ilminde olduğu gibi Kıraat ilminde de ihtilaf ettiler.”⁷⁶ ifadesini kullanması Nasser'in görüşünü teyit etmektedir. Fakat Hadis ilmi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Şöyle ki hadis *rivâyetleri* Kıraat ve Fıkıh alanında olduğu gibi çok fazla bölgesel ve kültürel farklılıkları barındırmaz. İşte bu meyanda hadisçilerin metodunu takip ederek bölge bölge dolaşan ve kıraat farklılıklarını elde etmeye çalışan İbn Mihrân (ö. 381/992) ile Hamza kıraatine aşına olmayan bölgelerin ona tepki göstermesi yazar tarafından zikredilir.⁷⁷ Şimdiye kadar diğer yazarların işaret ettiği gibi Nasser de Hadis

⁷³ Nasser, “Hadīth and Qur’ān Rijāl Criticism”, 100

⁷⁴ Nasser, “Hadīth and Qur’ān Rijāl Criticism”, 65-73, 101-111; Shady Hekmat Nasser, *The Transmission of the Variant Readings of the Qur’ān: The Problem of Tawatur And The Emergence of Shawadhdh* (Leiden/Boston: Brill, 2013), 101, 109-110.

⁷⁵ Nasser, “Hadīth and Qur’ān Rijāl Criticism”, 110.

⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a*, 45.

⁷⁷ Nasser, “Hadīth and Qur’ān Rijāl Criticism”, 101-103.

ilminde lafızların mana ile aktarılabileceğinin ve fakat kıraat *rivâyet*lerinin bu şekilde aktarıma müsait olmadığına altını çizer.⁷⁸

Müellif *adalet ve zabt* kavramları ile *cerh ve ta'dil* meselesine dair kısa bir giriş yaptıktan sonra Kıraat ilminde *isnâd kritiği* meselesine değinir.⁷⁹ Ona göre hadis sahasında olduğu gibi bir *isnâd kritiği* Kıraat ilminde olmamıştır; zira elimizdeki kaynaklarda buna dair sistematik bir eser bulunmamaktadır.⁸⁰ Bazı *tabakât* kitapları varsa da onlardaki eleştiriler oldukça sınırlıdır. Kaldı ki her ne kadar sınırlı da olsa, Nasser'in haklı olarak sorduğu üzere, bu kitaplardaki bilgiler bir kıraatin tesis edilmesinde ne derece etkili olmuştur? Yazarın zikredilen iddiasına kısmen katılsak da *tahrîrât* eserlerinde yer verilen örnekler bize göre bu alanda da *isnâd kritiği* olduğuna işaret eder.⁸¹

Ona göre her ne kadar en küçük değişikliklerin dahi *isnâd*larda yer alması insanlara güven aşılırsa da şu iki husus hâlâ problemlili görünmektedir: Kıraat *imâmları* ve onların *râvîleri* ile kıraat *imâmları* ve Hz. Peygamber arasındaki nesle dair *isnâd*lar. Kaldı ki müellife göre kıraatlerin derlenmesinden önceki dönemde kıraat *isnâd*ları ana tartışma konusudur. Tüm bunların yanı sıra kıraatlere dair yazılan eserlerdeki *isnâd*ların genel olarak kıraat *imâmları* ile Hz. Peygamber arasındaki *isnâd*lara yer vermediğini söyler. Örneğin İbn Mücâhid'in *isnâdı* yedi kıraatte durur ve geriye gitmez, der.⁸² Çalışma, kıraat *imâmlarını* Hz. Peygamber'e ulaştıran *isnâd*ların incelenmesi ile devam eder ve ikinci yüzyıl itibari ile kıraat *isnâd*larının geriye dönük olarak yapıldığını öne sürer.⁸³ Bu meyanda ele aldığı *isnâd*lardan birisi İbn Âmir'in (ö. 118/736) *isnâdıdır*. İbn Âmir'in *isnâd*ının el-Muğîra b. Ebî Şihâb (ö. 91/710) marifetiyle Hz. Osman'a dayandığını arz ettikten sonra ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) el-Muğîra b. Ebî

78 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 103.

79 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 104-107.

80 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 107.

81 Hâlihazırda üzerinde çalıştığımız "Geleneksel Tahrîrât Ekollerinin Mahiyet ve Yöntem Analizi: *Bedâi'u'l-Burhân*'ın Tahkiki Üzerinden Yeni Bir Tahrîrât Okuması" adlı doktora tezimizde bu iddiayı geniş bir şekilde ele alıyoruz. *İsnâd kritiği* özelinde temel sorumuz ise şudur: *Tahrîrât*ın bir *isnâd kritiği* olarak vazedilmesinin imkânı nedir? Bazı *isnâd kritiği* örnekleri için bk. Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2019), 1:367, 468.

82 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 110-111.

83 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 111-116.

Şihâb'ın sadece İbn Âmir dolayısıyla bilindiğini ve hakkında çok fazla bilgi olmadığını yazar. Konu ile ilgili olarak et-Taberî'nin görüşlerine yer verir. O da Hz. Osman ile Kur'an kıraatlerini çalışan herhangi birine aşına olmadıklarını, olsalardı kesinlikle Hz. Osman'ın yakınlarından birini de bilmeleri gerektiğini, bununla birlikte ondan sadece birkaç vecih aktarıldığını gündeme getirerek el-Muğîra b. Ebî Şihâb hakkında birtakım eleştirilerde bulunur.⁸⁴ Yazar bir bakıma sahabeye atfedilen *isnâd*ların hâlâ muğlak taraflarının olduğunu söyler. 'Udul olan sahabeye kıraatleri atfetmek onların geçerliliğini vazetme noktasında muhtemel şüpheleri ortadan kaldırır ama burada da açıklanması gereken bazı hususlar vardır: Üç kıraatin; Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr b. el-'Alâ'nın *isnâd*ının ve yedi harf olgusunun Ubeyy b. Ka'b'a dayanmasıdır.⁸⁵

Et-Taberî üzerinden kıraatlere dair *isnâd*lara yer veren yazar, her ne kadar bazı istisnalar olsa da, onun kıraatleri bölgesel olarak ele aldığını ve onları olabildiğince kişilere atfetmediğinin üzerinde durur aslında. İlgili kaynağın bir tefsir kitabı olduğunun farkında olarak kıraatleri ele alış biçimini İbn Mücâhid'in kitabı ile karşılaştırır. Buradan yola çıkarak İbn Mücâhid'in aynı tutumu *Kitabü's-seb'a*'da göstermediğini, aksine kıraat *vecih*lerini bölgelere değil kıraat *imâm*larına atfettiğine işaret eder. Karşılaştırmasını temellendirmek adına et-Taberî'nin kıraat *isnâd*larının aksine şiir ve hadislerde detaylı *isnâd*lara yer verdiğini zikreder. Aslında o, tüm bunları dikkate alarak *isnâd*ın Hadis ve Kıraat ilminde farklı işlevlere sahip olabileceğini varsaymaktadır.⁸⁶ Öyle görünüyor ki bu tespit *Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings*'in yazarı Melchert'in iddiası ile uyum arz ediyor. Zira Melchert İbn Mücâhid'den sonra kıraat *isnâd*larına daha fazla önem verildiğini ön plana çıkarmaktadır.⁸⁷

Takip eden başlıkta Kıraat ilminde uydurmanın olup olmadığını gündemine alan Nasser, evvela es-Suyûfî'nin hadis alanında yaptığı tasnifin —mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâzz, mevdu', müdrec— kıraat alanına uygulamasının yanlış olduğunu açıklıyor; çünkü hadisler Hz. Peygamber'in

⁸⁴ Nasser, "Ḥadīth and Qur'ān Rijāl Criticism", 117.

⁸⁵ Nasser, "Ḥadīth and Qur'ān Rijāl Criticism", 118. Sonuç olarak Nasser, kıraatlerin sahabeye *isnâd*ını imkânsız görmese de zor bir durum olarak değerlendirir. Bk. Nasser, "Ḥadīth and Qur'ān Rijāl Criticism", 122.

⁸⁶ Nasser, "Ḥadīth and Qur'ān Rijāl Criticism", 122-125.

⁸⁷ Melchert, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", 9-11.

ne söylediğini belirlemeye çalışırken kıraatler Allah'ın/Hz. Peygamber'in bir şeyi nasıl söylediğini belirlemeyi konu edindir.⁸⁸ Yazar bu konulara değinse de söz konusu tasnifin es-Suyûtî sonrasında nasıl bir kırılmaya neden olduğu meselesine konunun kapsamı gereği girmez. Ardından İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve İbn Miksem'in (ö. 354/965) kıraatlerin kabulüne dair yeni hususları gündeme getirmesini örnek olarak ele alır.⁸⁹

Bir diğer başlık olan "Kıraat İlmindeki Hadis Terminolojisi"nde kıraat âlimlerinin hadis âlimleri gibi kendi *isnâd*larını daha fazla sahabeye veya tabi'îne ulaştırmak gibi kaygılarının olmadığını vurgular. Ardından Kıraat ilminde hoca ile çalışmanın önemine dikkat çeker ve bu bağlamda bazı örnekler verir.⁹⁰ Peşi sıra hadis tahammül yollarını tadat eden yazar, her ne kadar kıraatlerin bire bir hocadan alınması meselesine işaret etmiş olsa da ilgili tahammül yöntemlerinin üçüncü yüzyıldan sonra Kıraat alanında da görüldüğünü iddia eder ve ispat sadedinde örnekler verir.⁹¹

Çalışmanın son başlığı ise kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin *adalet* ve *zabt* açısından ele alınmasına ayıran yazar, kıraat âlimlerinin birçoğunun hem *adalet* hem de *zabt* noktasında eleştirildiğine işaret eder ve onlara dair biyografi eserlerinde yer verilen olumsuz değerlendirmeleri sıralar. Fakat durumun farkında olacak ki herhangi bir alanda *zabt* açısından *zayıf* olan birinin bir diğer alanda yetkin olabileceğini serdeder. Ancak onların kişiliklerine yönelik olan değerlendirmeleri nasıl ele alacağımızı sorunsallaştırır. Bu bağlamda yalancı olmakla itham edilen Hafs'ı (ö. 180/796) tekrar zikreden yazar, cevabı okurlarına bırakır.⁹² Hafs hakkındaki iddialar bir tarafa bırakılsa bile diğer kıraat *imâm* ve *râvî*lerine dair eleştirilerin nasıl yorumlanması cevabını bekleyen bir konudur.

3. ARAPÇA ÇALIŞMALAR

Konu ile alakalı Arapça olarak hazırlanan yedi makale ve bir tez tespit edilmiştir: Bunlar;

88 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 126.

89 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 127.

90 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 128-9.

91 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 130.

92 Nasser, "Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism", 131-36.

1. “Menhecu’l-Hâfız İbn Hacer fi’l-İstidlâli bi’l-Kırâ’âti min Hilâli Kitâbihî *“Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî”*,⁹³
2. “el-Kırâ’âtü fi Şerhi Sahîh-i Müslim li’l-İmâm en-Nevevî”,⁹⁴
3. “İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye”,⁹⁵
4. “İhtimâmu Ulemâi’l-Hadîs bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: li’l-İmâm en-Nevevî Enmûzecen”,⁹⁶
5. “et-Terâbutu beyne İlme’l-Hadîsi’ş-Şerîf ve’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: Dirâse Ta’sîliyye”,⁹⁷
6. “Rivâyetü’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye fi Kütübî’l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü’l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe”,⁹⁸
7. “el-Kurrâu’l-Muhaddisûn fi Mîzânî’d-Dersi’l-Hadîsi”,⁹⁹
8. “İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: “Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî” li’l-İmâm el-‘Aynî Enmûzecen.”¹⁰⁰

İsimlerinden de anlaşılacağı üzere “Menhecu’l-Hâfız İbn Hacer fi’l-İstidlâli bi’l-Kırâ’âti min Hilâli Kitâbihî *“Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî”*, “İhtimâmu Ulemâi’l-Hadîs bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: li’l-İmâm en-Nevevî Enmûzecen”, “el-Kırâ’âtü fi Şerhi Sahîh-i Müslim li’l-İmâm en-Nevevî”, “İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: “Umdetu’l-Kârî

⁹³ Yahya b. Muhammed Hasan ez-Zemzemî, “Menhecu’l-Hâfız İbn Hacer fi’l-İstidlâli bi’l-Kırâ’âti min Hilâli Kitâbihî *“Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî”*”, *Mecelletü Câmî’ati Ümmi’l-Kurâ* 14/29 (2004),

⁹⁴ Ahmed Abdülkerim el-Kubeysî, “el-Kırâ’âtü fi Şerhi Sahîh-i Müslim li’l-İmâm en-Nevevî”, *Mecelletü’l-bâhisi’l-câmi’i* Haziran/2006), 51-82.

⁹⁵ Âsyâ Umûr, “İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye”, *Mecelletü’l-Mi’yâr* 39/39 (2015), 385-433.

⁹⁶ Ahmed Abdülkerim el-Kubeysî, “İhtimâmu Ulemâi’l-Hadîs bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: li’l-İmâm en-Nevevî Enmûzecen”, *Journal of Ma’alim al-Quran wa al-Sunnah* 16/1 (2020), 108-135.

⁹⁷ İsrâ’ Mahmûd İyd, “et-Terâbutu beyne İlme’l-Hadîsi’ş-Şerîf ve’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: Dirâse Ta’sîliyye”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/2 (2020), 75-96.

⁹⁸ Abdul Jalil, “Rivâyetü’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye fi Kütübî’l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü’l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, *Esensia: Jurnal Ilmu-Ilmu Ushuluddin* 22/2 (2021), 197-204.

⁹⁹ Albogha, “el-Kurrâu’l-Muhaddisûn fi Mîzânî’d-Dersi’l-Hadîsi”, 231-255.

¹⁰⁰ İsrâ’ Mahmûd İyd, *‘İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye: “Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî” li’l-İmâm el-‘Aynî Enmûzecen* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 1-275.

Şerhu Sahîhi'l-Buhârî" li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen" adlı çalışmalar daha ziyade bir şerh sahibinin kıraatleri işlemedeki metodunu incelemektedirler. Bu çalışmaları kaleme alan yazarların Kıraat-Hadis ilişkisine dair serdettikleri gözlemler hakikaten yok denecek kadar azdır ya da yer yer tekrar eden bilgilerdir. Kaldı ki "el-Kırâ'âtü fi -Şerhi Sahîh-i Müslim li'l-İmâm en-Nevevî" ve "İhtimâmu Ulemâi'l-Hadîs bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: li'l-İmâm en-Nevevî Enmûzecen" adlı iki makalenin konusu da yazarı da aynıdır. Yazar ikinci makalesinde en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) eserini farklı bir başlık ve nispeten farklı bir içerik ile yazmıştır. Tüm bu sebepler doğrultusunda adı geçen çalışmalara dair değerlendirmelerimizi toplu olarak zikretmenin uygun olacağını düşündük: 1-) Kıraat-Hadis ilişkisine dair irtibat kıraat *rivâyet*lerinin hadis eserlerinde bulunmasına indirgenmiştir.¹⁰¹ 2-) Aynı şekilde Kıraat-Hadis ilişkisi kıraat âlimleri ve *imâm*larının Hadis ilmiyle iştiğal etmesine irca edilmiştir.¹⁰² 3-) Her iki alanda kullanılan benzer ıstılahlar zikredilmiş ancak bunların ne ölçüde benzeştiğine veya farklılaştığına işaret edilmemiştir. 4-) es-Suyûtî'nin kıraatlere dair tasnifi olduğu gibi alınmış ve konu hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.¹⁰³ Değerlendirme ve/veya karşılaştırma yapanlar ise bu tasnifin kıraatlere tatbik edilmesini eleştirmemişlerdir ve yer yer karşılaştırma yaparken yanlış değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örnek vermek gerekirse Kıraat ve Hadis ilmindeki *mütevâtir* kavramını ele alam İyd, kıraatleri Kur'an olarak addetmiş ve buna binaen onların *mütevâtir* olduğunu öne sürmüştür.¹⁰⁴

Yukarıda sayılan tahliller neticesinde şârihlerin kıraat bölümlerine dair ortaya koydukları meselelerden yola çıkarak aşağıdaki husus/ların tespit edilmesine eğilmek bize göre daha uygun olacaktır: Şârihlerin kıraatleri açıklamadaki yöntemleri onların yaşadıkları dönemdeki kıraat algısını mı yansıtır? Şâyet yansıtmıyorsa söz konusu değerlendirmelerin Kıraat ilmi

¹⁰¹ el-Kubeyî, "el-Kırâ'âtü fi Şerhi Sahîh-i Müslim li'l-İmâm en-Nevevî", 55; İyd, 'İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: "Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî" li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen, 11.

¹⁰² İyd, 'İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: "Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî" li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen, 12-24.

¹⁰³ el-Kubeyî, "el-Kırâ'âtü fi Şerhi Sahîh-i Müslim li'l-İmâm en-Nevevî", 54; İyd, 'İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: "Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî" li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen, 39.

¹⁰⁴ İyd, 'İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: "Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî" li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen, 40-41.

açısından önemi nedir? Bu bilgiler bize kıraat tarihinin gelişim süreci açısından ışık tutar mı?

Şimdi diğer çalışmalarını sırasıyla tahlil edebiliriz.

3.1. ‘İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye

İsminden de anlaşılacağı üzere bu makale daha çok hadis âlimlerinin kıraatlere yönelik ilgilerini ele almaktadır ki bu sebeple olsa gerek yazar ilk başlıkta uzunca bir âlim listesi verir. Fakat bu listede yer alan isimlerin içerisinde yer yer bazı kıraat *imâmları* ve *râvîleri* yer yer de bazı kıraat âlimleri zikredilir.¹⁰⁵ Umûr burada onların her iki alanda da uzman olmasına değinmez ve ayrıca her iki alanda da uzman olan âlimlerin iki ilim dalı arasında nasıl bir alışverişe aracılık ettiklerini gündeme dahi getirmez. Ardından hadis eserlerinde kıraat âlimlerinin tercümelerine yer verilmesine değinir ki burada da örnek olarak zikrettiği isimlerin Kıraat ilmindeki behresini söz konusu etmez.¹⁰⁶ Sonrasında rivâyet birikimine konu olan kıraatleri uzun bir sayfa aralığında serdeder. Buraya konu üzerine yapılan şerhleri de dâhil eder. Konuyu daha net kılmak adına bazı örnekler üzerinden ilgili rivâyet birikiminin nasıl ele alındığını göstermeye çalışır. Ancak derinlikli bir tahlil yapmaz. Zira İbn Hacer el-Askalânî’nin (ö. 852/1449) *Fethu’l-Bârî*’de “إيمان” (et-Tevbe, 12) kelimesine dair iki sahih okuyuştan birini yani “إيمان/îmâne”yi Hasan-ı Basri’ye (ö. 110/728) nispet ederek *şâzz* olarak vasıflandırmasına dair hiçbir yorumda bulunmaz.¹⁰⁷ Hâlbuki bu *vecih* yedi kıraat *imâmından* İbn Âmir’e de nispet edilir.¹⁰⁸ Dolayısıyla bu örnekten de anlaşılacağı üzere şerhlerin kendi dönemlerindeki kıraat birikimini okumada nasıl bir katkı sunacağı önemlidir. Zira şârihler bir taraftan kıraat birikimlerini serdederken diğer taraftan da o dönemin kıraat algısını yansıtabilirler.

Yazar ardından kıraatlerin kıraat *imâmlarına isnâd* edilmesini, yer yer bazı ıstılahların bu kitaplarda kullanıldığını, *tevcihu’l-kırâ’âte* (kıraatlerin gerekçelendirilmesi) dair bazı değerlendirmelerin yer aldığını ve son olarak

¹⁰⁵ Umûr, “‘İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye”, 389-395.

¹⁰⁶ Umûr, “‘İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye”, 395-396.

¹⁰⁷ Umûr, “‘İnâyetü’l-Muhaddisîn bi’l-Kırâ’âti’l-Kur’âniyye”, 414.

¹⁰⁸ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş- Şâtübî, *Hirzû’l-emânî ve vecihü’t-tehânî*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dımaşk: Dâru’l-Gavsânî, 2013), 73 (725. beyit).

hüküm koyma noktasında bazı kıraatlerden istifade edildiğini dile getirir.¹⁰⁹ Her ne kadar hadis kitabı da olsa kıraatlere dair *rivâyet*leri ele alırken kıraat ıstılahlarından faydalanmak gâyet doğaldır. *Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması* adlı makalenin incelenmesinde de ifade edildiği üzere fikhî bir hükme taalluk edecek kıraat sayısı oldukça azdır. Daha da önemlisi fikhî hükümlerin kıraat farklılıklarından yola çıkılarak mı hükme bağlandığı yoksa herhangi bir konuyu hükme bağlayıp bu hükmü destekleyecek bir kıraat farklılığına mı başvurulduğu izaha muhtaçtır.

3.2. et-Terâbutu beyne İlmeyi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âtî'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye

Yazar, hadis âlimlerinin Kıraat ilmini elde etmeye yönelik çabaları, Kıraat ilmiyle ilgili *rivâyet*leri ve kıraat âlimlerinin tercümelerini eserlerinde yer vermeleri üzerinden bir ilişki tesis etmeye çalışır.¹¹⁰ Bu sebeple olsa gerek etüdünde şu soruların cevabını arar: Kıraat ve Hadis ilmi arasında bir ilişki var mıdır? Muhaddisler Kıraat ilmini öğrenmeye, ezberlemeye ve tedvin etmeye önem göstermiş midir? Muhaddisler manaları tevil etme noktasında kıraatlerden istifade etmiş midir? Muhaddisler *kârî râvî*leri diğer *râvî*lerden ayırmış mıdır? Onlar eserlerinde kıraat bölümlerine yer vermiş midir? Bu iki ilim arasında ortak olarak kullanılan lafızlar nelerdir?¹¹¹

Her şeyden evvel eserin girişinde derinliksiz ve oldukça kısa bir literatür tahlili yer almaktadır. Giriş kısmında kıraat malzemesinin hadis kitaplarında yer alması üzerinden bir ilişki vazetmeye çalışan İyd'in söz konusu teşebbüsü¹¹² daha önce de başka eserlerin tahlilinde ifade edildiği üzere sığ bir tahlildir. Ardından genel ifadeler kullanarak muhaddislerin Kıraat ilmini öğrenmeye, ezberlemeye ve tedvin etmeye önem verdiklerine, eserlerinde kıraat bölümlerine yer verdiklerine ve kıraatlerden şerh ve delil

¹⁰⁹ Umûr, “İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âtî'l-Kur'âniyye”, 417-432.

¹¹⁰ İyd, “et-Terâbutu beyne İlmeyi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âtî'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 76.

¹¹¹ İyd, “et-Terâbutu beyne İlmeyi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âtî'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 76.

¹¹² İyd, “et-Terâbutu beyne İlmeyi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âtî'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 77.

getirme noktasında da istifa ettiklerini zikreder ve ardından muhaddis-mukrîleri sıralar.¹¹³

Bir sonraki başlıkta hadis birikiminde kıraat *râvî*lerine dair ayrılan biyografilerden bahseder ve müteakib başlıkta da hadis kitaplarında Kıraat ilmi ile alakalı yer alan bölümleri zikreder.¹¹⁴ Ancak şu kadar var ki bu iki başlık altında ne kıraat âlimlerine yönelik değerlendirmelerin nasıl ele alınması gerektiğine ne de hadis kitaplarında yer alan malzemenin nasıl okunmasına dair bir fikir sunulmamıştır. Kanaatimiz odur ki bu bağlamda şu soruların cevabı aransaydı makalenin alana katkısı hiç şüphesiz daha fazla olurdu: Hadis kitaplarında kıraatlere dair yer alan bilgilerden yola çıkarak Kıraat ilmi tarihine farklı bir bakış açısı getirilebilir mi? Bunun imkânı nedir? İlk dönem hadis eserlerinde kıraat kavramlarına yüklenen anlam kıraat tarihini okumada bize katkı sunar mı?

Son başlıkta ise Kıraat ve Hadis alanında ortak bazı kavramlara işaret eder ki bunlar sınıflandırmaya dair; *mütevâtir*, *şazz*, *sahih* vs. kavramlardır.¹¹⁵ Hatırlanacak olursa Kıraat ve Hadis alanındaki sınıflandırmaya dair değerlendirmeler şimdiye dek ele aldığımız çalışmalarda da bulunuyordu. Yazar bir nevi onları tekrar etmekle yetinmiştir, diyebiliriz. Ayrıca Kıraat ve Hadis alanında kullanılan farklı bazı kavramlar daha vardır ki onlara bu makalede hiç yer verilmemiştir.

3.3. Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübî'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe

Çok önemli bir konuyu ele alan ve problemi de gâyet açık bir şekilde vazeden yazarın çalışması merak uyandırıyor. Makalenin temel meselesi şudur: İlk dönemlerde şifahi olarak aktarılan rivâyetler kayda geçirilirken edâ keyfiyetine taalluk eden meseleler yazıda nasıl gösteril(eme)miştir? Bu nedenle Hadis ilmindeki yazılı malzemeyi dörde ayırır: Edâ keyfiyeti

113 İyd, “et-Terâbutu beyne İlme-yi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 78-82.

114 İyd, “et-Terâbutu beyne İlme-yi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 84-88.

115 İyd, “et-Terâbutu beyne İlme-yi'l-Hadîsi's-Şerîf ve'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”, 89-94.

belirtilmeyen *rivâyetler*,¹¹⁶ hangi harfle okunduğuna dair açıklama bulunan *rivâyetler*,¹¹⁷ edâ keyfiyeti zikredilen *rivâyetler*,¹¹⁸ harflerin harekesinin zikredildiği *rivâyetler*.¹¹⁹ Ona göre ilk seçenekteki okunma biçimlerini bilmemiz mümkün değildir. Her ne kadar durum böyle olsa da diğer seçeneklerde aktarılan açıklamalar o gruplarda yer alan kıraatlerin nasıl okunduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.¹²⁰

3.4. el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsî

Yazarın temel amacı kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin *cerh ve ta'dîl* açısından Kıraat ilminde farklı Hadis ilminde farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmasını ele almaktır. Hedeflerinden birisi *adalet* ve *zabt* açısından bir ayırım yapmak suretiyle onlara adaletlerine dair herhangi bir eleştirinin yöneltildiğini gözler önüne sermektedir.¹²¹ *Zabt* meselesine gelince hiç kimsenin her alanda aynı bilgi ve birikime sahip olamayacağını vurgular.¹²² Bu çerçevede öncelikle hadis âlimleri ile kıraat âlimlerinin konu hakkında yönteminin farklı olduğunu açıklayan Albogha, akabinde kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin hadis *rivâyet*lerindeki birikime göre değerlendirmelerde bulunan

116 Jalil, “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübi'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, 200. Örneğin ğayru üli'd-darari/غَيْرُ أُولِي الدَّرَارِي (en-Nisâ 4/95) ibaresindeki ğayr/غَيْر kelimesinin son harfinin harekesi belirtilmemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in^(sav) o kelimeyi nasıl okuduğunu tespit etmek mümkün olmamaktadır.

117 Jalil, “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübi'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, 201. Örneğin keyfe nunşizuhâ/كَيْفَ نُشِيرُهَا (en-Bakara 2/259) ibaresindeki nunşizuhâ/نُشِيرُهَا kelimesinin Hz. Muhammed^(sav) tarafından nasıl okunduğu belirtilmiştir. Rivâyete göre Hz. Peygamber^(sav) nunşizuhâ/نُشِيرُهَا şeklinde okumuşlardır.

118 Jalil, “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübi'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, 202. Örnek olarak Hz. Peygamber'in^(sav) her âyetin sonunda durduğuna dair rivâyet burada zikredilebilir.

119 Jalil, “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübi'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, 203. Örneğin Hz. Muhammed^(sav) fe'adeleke/فَعَدَلَكْ (en-İnfîtâr 82/7) kelimesini dâl (ـ)harfinin şeddesi ile okumuştur.

120 Jalil, “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fî Kütübi'l-Hadîs Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadîsi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”, 203.

121 Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsî”, 246.

122 Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsî”, 233.

kişilerin görüşlerini sıralar.¹²³ Ardından hem *adalet* hem de *zabt* açısından olumsuz değerlendirmeleri ile en çok gündeme gelen Hafs'ı ele alır. Kaynakları tarayan müellif *zabt* noktasında ona izafe edilen olumsuzlukların “Hafs b. Süleyman b. El-Menkerî” ile karıştırıldığını zikreder. Adaletine yönelik değerlendirmelere gelince bu noktada ona ithamda bulunanların müteşeddid olduğunu yazar.¹²⁴ Kaldı ki yer yer bazı âlimlerin *cerh ve ta'dil* noktasında farklı eğilimlere sahip olduğu bilinmektedir.

Yazarın *adalet* ve *zabt* açısından yaptığı ayrımı olumlu karşılıyor. Fakat bu ayrımla meselenin halli tamamıyla mümkün gözükmemektedir. Çünkü elimizdeki eserler dikkatlice tarandığı takdirde görülecektir ki Hafs'ın dışında kalan *râvî*lerin ve *imâm*ların yer yer adaletlerine yönelik eleştiriler getirilmiştir.¹²⁵ Ayrıca yine onun da altını çizdiği üzere Kıraat ilminde yetkin olan bir ismin aynı yetkinliği başka bir alanda gösterememesi veya tersi gâyet doğal bir durumdur.¹²⁶ Yazarın aktarımda bulunduğu ve fakat altını çizmediği bir başka husus daha vardır, o da şudur: Kıraat *tabakât*larında kıraat âlimlerinin *adalet* ve *zabt*ına dair yönelik süregelen kavramların gelişim süreci. Tüm bu meseleler çerçevesinde şu sorular öne çıkarılabilir: Kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin adaletlerine yönelik eleştiriler nasıl anlamlandırılmalıdır? Hemen her dönemde kıraatlerin aktarılmasında öne çıkartılan sözlü kültürün önemi yadsınamaz. Dolayısıyla yine onlar hakkında ortaya atılan “hıfzı kötüdür.” tarzındaki ibarelerin önemi nedir? Kıraat *tabakât* kitaplarında bulunan *cerh ve ta'dil* kavramları nasıl gelişmiştir? Bu kavramlar bire bir Hadis ilmindeki anlamıyla mı alınmıştır?

Yazar daha önce zikri geçen eserlerde düşülen hatayı tekrarlar. Özellikle yedi ve on kıraatin *mütevâtir* olduğunu vurgulayan yazar, bu kıraatlere ekleme ve çıkarma yapılamayacağını gündeme getirir. Bu meyanda Kur'an'ın *tevâtür* dışında bir şeyi kabul etmeyeceğini vurgular. Yedi ve on kıraat dışındaki kıraatlerin de pekâlâ onlar kadar meşhur ve muteber olma ihtimali varken bazı sebepler çerçevesinde tarih dışında kaldığını özellikle

¹²³ Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsi”, 234-243.

¹²⁴ Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsi”, 245-246.

¹²⁵ Kıraat *imâm* ve *râvî*lerine yönelik *tabakât* eserlerinde yer alan eleştirilere dair bk. Nasser, “Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism”, 131-135.

¹²⁶ Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadîsi”, 248.

ifade edilmelidir.¹²⁷ Kaldı ki kıraatler Kur'an olarak ele alınsaydı onları aktaran kişilerin *adalet* ve *zabtlarının* kaydedilmesi gerekmezdi.

Sonuca geçmeden ifade etmek gerekir ki yazar bazı kıraat istilahlarını yanlış kullanır. Örneğin müellif yer yer *râvîlere imâm* der.¹²⁸

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çözümlemesine giriştiğimiz eserlerin bazılarının kıraat *rivâyetlerinin* hadis mecmualarında bulunması sebebiyle Kıraat ve Hadis ilmi arasında bir ilişki ortaya koymasının yanlış bir tespit olduğunu izah ettik. Zira hemen her bir İslamî disipline dair temel *rivâyetler* hadis eserlerinde yer aldığından söz konusu disiplinler arasındaki ilişkiyi bu düzeye indirgemek çok tutarlı görünmemektedir. Daha net bir ifadeyle söylemek gerekirse her bir İslamî disiplinin kurulmasında ve devamlılığında hadisler zorunlu bir kaynak rolü üstlenmektedir. Benzer bir hata kıraat *imâm*larının veya âlimlerinin Hadis ilmiyle iştigal etmesi ve dolayısıyla Kıraat-Hadis ilmi arasında sıkı bir bağın olduğu iddiasında da kendisini gösterir.

Çalışmaların genelinde her iki ilmin de farklı bir yöntem ve terminolojiye sahip olduğunu ve fakat Kıraat ilminin hem metodolojik hem de terminolojik olarak Hadis ilminden etkilendiğinin iddia edildiği tespit edilmiştir. Fakat bu manada aşağıda yer vereceğimiz soruların yukarıda adı geçen hemen hiçbir çalışmada ele alınmadığını ifade etmek isteriz. Binaenaleyh ele aldığımız eserleri tetkik ederken aralarda dile getirilen sorular Kıraat-Hadis ilişkisinin çözümlenmesi açısından hatırı sayılır derecede önemlidir. Çünkü aşağıdaki soruların genel anlamda Kıraat ilminin tarihsel gelişimini özelde de Hadis ilmi ile ilişkisini anlamlandırmada önemli bir rol üstleneceğini düşünüyoruz:

A-) Elimizdeki *ilel* ve *tevcîhu 'l-kırâ 'ât* eserlerini kıraatlere yönelik bir metin eleştirisi olarak kabul edersek; bu tenkit Hadis ilmindeki metin eleştirisi ile aynı metoda mı sahiptir? Değilse farkı nedir?

B-) Her iki bilim dalında ortak olarak kullanılan kavramlar aynı anlamı mı ihtiva etmektedir? Değilse hangi açılardan farklılaşmaktadır?

C-) Hem Kıraat alanında hem de hadis alanında uzman olan âlimler bu iki disiplin arasındaki ilişkiyi ne kadar etkilemiştir? Bir diğer ifadeyle onlar

¹²⁷ Mehmet Dağ, “İbn Mücâhid’in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi* 107/27 (2006), 81-104.

¹²⁸ Albogha, “el-Kurrâu'l-Muhaddisün fî Mizâni'd-Dersi'l-Hadisî”, 234, 243.

vasıtasıyla mezkûr iki ilim dalı arasında nasıl bir alışveriş yapılmıştır? Örneğin bazı hadis terimlerinin Kıraat ilmine taşınmasına onlar mı öncülük etmiştir?

D-) es-Suyûtî'nin *kıraatleri* hadis terminolojisi üzerinden tasnif etmesindeki ana saik nedir? Bu tasnifin Kıraat-Hadis ilişkisine dair söyledikleri nelerdir? Söz konusu tasnif hangi açılardan problem arz etmektedir? Bu tasnifle beraber Kıraat ilminde ne tür kırılmalar yaşanmıştır?

E-) Kıraat *imâm* ve *râvî*lerinin adaletlerine yönelik eleştiriler nasıl anlamlandırılmalıdır? Hemen her dönemde kıraatlerin aktarılmasında öne çıkartılan sözlü kültürün önemi yadsınamaz. Dolayısıyla yine onlar hakkında ortaya atılan “hıfzı kötüdür.” tarzındaki değerlendirmelerin önemi nedir? Kıraat *tabakât* kitaplarında bulunan *cerh* ve *ta'dil* kavramları nasıl gelişmiştir? Bu kavramlar bire bir Hadis ilmindeki anlamı mı ihtiva etmektedir?

F-) Kıraat ilmindeki *isnâd kritiği* ile Hadis ilmindeki *isnâd kritiği* farklı mıdır? Farklı ise hangi açılardan farklıdır?

G-) Şârihlerin kıraatleri açıklamadaki yöntemleri onların yaşadıkları dönemdeki kıraat algısını mı yansıtır? Şâyet yansıtmıyorsa söz konusu değerlendirmelerin Kıraat ilmi açısından önemi nedir? Bu bilgiler bize kıraat tarihinin gelişim süreci açısından ışık tutar mı?

H-) Kıraat ilmine taalluk eden eserlerde *râvî* tasarruflarına tesadüf edilir mi?

KAYNAKLAR

- Ablay, Rıfat. “Hadis Mecmualarında Yer Alan Kıraate Dair Hadislerin Değerlendirilmesi ve Bu Hadislerin Kıraat İlmindeki Yeri”. *Artuklu Akademi* 9/1 (2022), 179-196.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/artukluakademi/issue/68961/1069435>
- Albogha, Asma. “el-Kurrâu'l-Muhaddisûn fî Mîzânî'd-Dersi'l-Hadîsî”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (2021), 231-255. 10.51450/ilmiyat.885809
- Aydınlı, Abdullah. “Arz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Azîmâbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr el-. *Avnu'l-ma'bûd alâ Süneni Ebi Dâvûd*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969.
- Bayraktutan, Osman. “Kırâat İlminin Dünü Bugünü Yarını (Kırâat Sınıflandırmaları Bağlamında)”. *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı* 30 Aralık (2017), 117-138.
- Dağ, Mehmet. “İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Ekev Akademi Dergisi* 107/27 (2006), 81-104.
- Doğanay, Ahmet. “Bilimsel Yönteme Giriş”. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. ed. Ali Şimşek. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Dura, Cihan. *Düşünme, Araştırma, Yazma*. Ankara: Ekin Kitabevi, 2005.
- Erul, Bünyamin. *Hız. Aîşe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*. Ankara: Otto Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1972.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2019.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. George Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İyd, İsrâ' Mahmûd. *İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: “‘Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî” li'l-İmâm el-'Aynî Enmûzecen*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- İyd, İsrâ' Mahmûd. “et-Terâbutu beyne İlmeyi'l-Hadîsî's-Şerîf ve'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: Dirâse Ta'sîliyye”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 18/2 (2020), 75-96.

- Jalil, Abdul. “Rivâyetü'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye fi Kütübî'l-Hadis Enmûzecen: Rivâyetü'l-Hadisi min eş-Şefâhiyyeti ilâ el-Kitâbe ”. *Esensia: Jurnal Ilmu-Ilmu Ushuluddin* 22/2 (2021), 197-204.
- Kubeysî, Ahmed Abdülkerim el. “el-Kırâ'âtu fi Şerhi Sahîh-i Müslim li'l-İmâm en-Nevevî”. *Mecelletü'l-bâhisi'l-câmi'i* Haziran/(2006),
- Kubeysî, Ahmed Abdülkerim el. “İhtimâmu Ulemâi'l-Hadis bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye: li'l-İmâm en-Nevevî Enmûzecen”. *Journal of Ma'alim al-Quran wa al-Sunnah* 16/1 (2020), 108-135
- Marangoz, Esra Özkaya. “Krizler ve Övgüler Ekseninde Bir Meslek: Konferans Çevirmenliği”. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi* 16/16 (2022), 55-69. 10.26650/ijts.2022.1125953
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Melchert, Christopher. “İbn Mücâhid ve Yedi Kıraatin Tesisi”. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu. *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü: Din - Yorum - Dindarlık*. 205-229. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Melchert, Christopher. “İbn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings”. *Studia Islamica* 91/91 (2000), 5-22. <https://doi.org/10.2307/1596266>
- Muhtaroğlu, Nazif. *Akıl Üç Yüzü: Eleştirel, Çok-yönlü ve Yenilikçi Düşünce*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2022.
- Nasser, Shady Hekmat. “Hadîth and Qur'ân Rijâl Criticism”. *The Second Canonization of the Qur'ân (324/936): Ibn Mujâhid and the Founding of the Seven Readings*. Leiden/Boston: Brill, 2020a.
- Nasser, Shady Hekmat. “Variations on a Theme by Muḥammad: Did Literacy Supersede the Orality of the Qur'ân?”. *Dead Sea Discoveries* 29/3 (2022), 388-409. <https://doi.org/10.1163/15685179-02903006>
- Nasser, Shady Hekmat. *The Second Canonization of the Qur'ân (324/936): Ibn Mujâhid and the Founding of the Seven Readings*. Leiden/Boston: Brill, 2020b.
- Nasser, Shady Hekmat. *The Transmission of the Variant Readings of the Qur'ân: The Problem of Tawatur And The Emergence of Shawadhdh* Leiden/Boston: Brill, 2013.
- Özşenel, Mehmet *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Pilgir, Eren. “Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Yer Alan Kitâbü'l-Ḥurûf ve'l-Kırâ'ât Üzerine Kıraat İlmi Açısından Bir Değerlendirme: 'Avnu'l-ma'bûd Örneği”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 512-535. 10.51450/ilmiyat.997105
- Ramazan, Yasin. *Araştırmannın Alfabeti: Yeni Başlayanlar ve Yeniden Başlamak İsteyenler İçin Akademi Kültürü*. İstanbul: Babil Kitap, 2021.

- Şâtıbî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. Fîrüh eş-. *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*. thk. Eymen Rüştî Süveyd. Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2. Basım, 2013.
- Taberî, Ebû Cafer et-. *Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullah et-Turkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru Hacer, 2001.
- Taş, Mustafa. “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2019), 29-60. <https://dergipark.org.tr/pub/firatilahiyat/issue/61362/915823>
- Türker, Ömer. *Anlamı Tamamlamak: İslam Düşünce Geleneğinin Anadolu Coğrafyasındaki Bileşenleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Umûr, Âsyâ. “İnâyetü'l-Muhaddisîn bi'l-Kırâ'âti'l-Kur'âniyye”. *Mecelletü'l-Mi'yâr* 39/39 (2015), 385-433.
- Yavuzoğlu Ergin, Emel. “Mütevâtir Kıraat Farklılıklarına Dayanan Fıkhî İhtilaflar”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 147-161.
- Yılmazörnek, Betül. *Ta'dîl Lafzı ve Unvan Olarak Hâfiz Terimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Yüksek, Muhammed İsa. “Tanımları Bağlamında Kur'ân-Kırâat Özdeşliği”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/2 (2015), 221-253.
- Yüksek, Muhammed İsa. *Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Zemzemî, Yahya b. Muhammed Hasan ez-. “Menhecü'l-Hâfiz İbn Hacer fi'l-İstidlâli bi'l-Kırâ'âti min Hilâli Kitâbihî ‘Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî’”. *Mecelletü Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ* 14/29 (2004), 3-79.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı ve diğerleri. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Me'ârif, 1990.